

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ МОЛОДІ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТОРІЧ

Стаття присвячена дослідженню становлення інституту охорони праці молоді в історичній ретроспективі. Пильну увагу приділено передумовам особливої турботи європейських держав до стану здоров'я працюючої молоді у середині ХІХ сторіччя. Зроблений ретельний аналіз правового забезпечення охорони праці молоді на території сучасної України на рубежі ХІХ – ХХ сторіч. Зроблений висновок про об'єктивність розвитку концепції диференційованого підходу до охорони праці молоді у цивілізованому суспільстві.

Ключові слова: молодь, охорона праці, охорона праці молоді, охорона праці дітей, правові заходи, диференційований підхід.

На сучасному етапі розвитку вітчизняного суспільства та української державності Україна взяла курс на розвиток демократії та ринкової економіки. Вчені-правознавці зазначають, що надання Україні статусу країни з ринковою економікою зумовило необхідність розробки такого правового регулювання праці, яке б відповідало не тільки стандартам ринку, але й поєднувало і конституційний напрям розвитку як соціальної держави [1, с.124].

За даними соціологічних досліджень Державного інституту сім'ї та молоді близько 18% неповнолітньої молоді зайняті важкою фізичною працею, а 15% молоді, що навчається, працює понад 8 годин на добу [2, с.31]. Тому сьогодні особливої уваги потребує питання вдосконалення правового регулювання охорони праці молоді.

Вдосконалення складної сучасної системи охорони праці молоді неможливо без вивчення вітчизняного історично-правового досвіду у цій сфері з його позитивними та негативними наслідками.

Окремим аспектам історично-правового досвіду правового регулювання охорони праці молоді приділяли увагу у своїх наукових працях численні вчені, а саме, Л.М. Захаров, І.Я. Кисельов, Л.Г. Коняхін, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, Р.З. Лівшиц, В.А. Поссе, І.І. Шамшина та інші.

Важливим завданням сучасної науки трудового права є розробка основної концепції вирішення проблем охорони праці молоді з використанням історичного досвіду у цій сфері з тим, щоб не повторювати у правовому регулюванні охорони праці молоді тих помилок, що призводили до зниження рівня захисту здоров'я молоді у процесі трудової діяльності та ефективно використати позитивний правовий досвід у цій сфері. Тому що саме молоде покоління є майбутнім для української спільноти.

Слід звернути увагу, що в історичному аспекті причиною зародження галузі трудового права стала необхідність захисту осіб найманої праці, насамперед, молоді, від надмірної експлуатації, охорона їх праці. Саме таку спрямованість мали вже перші закони про працю, видані у різних країнах упродовж ХІХ сторіччя.

Упродовж історичного становлення поняття «трудова праця» і «охорона праці» були фактично ідентичні. Звідси, як зазначає І.І. Шамшина, до теперішнього часу збереглося розуміння охорони праці в широкому сенсі – як сукупність всіх правових норм, що охоплюють увесь комплекс трудових відносин, спрямованих на створення сприятливих умов трудової діяльності для осіб найманої праці [3, с.20].

У зв'язку з цим, охорону праці молоді у широкому сенсі можна розуміти як сукупність правових норм, що охоплюють весь комплекс трудових відносин, спрямованих на створення сприятливих умов трудової діяльності та додаткових гарантій трудових прав для представників молоді.

Становлення законодавства про охорону праці молоді в історичній ретроспективі тісно пов'язано із захистом здоров'я дітей під час трудової діяльності. Так, у Великобританії парламентські акти 1802 і 1809 років забороняли працю дітей молодше 9 років і нічну роботу підлітків до 16 років, встановивши для них граничну норму робочого часу протягом доби – 12 годин [4, с.6]. Закон 1825 забороняв залучати дітей до праці по суботах, причому не тільки в бавовняній, але і в вовняній промисловості. Пізніше, у 1831 році, диференціація правового регулювання праці та охорони здоров'я у трудовій діяльності почала поширюватися не тільки на дітей, а ще й на представників молоді. Так, вік, з якого допускалося залучення працівників до нічних робіт, був підвищений до 21 року. Окрім цього, у Великобританії у 1834 році був створений контрольно-наглядовий орган для забезпечення дотримання встановлених норм з охорони праці – перша робоча (фабрична) інспекція. Закон 1847 року обмежив робочий день для дітей в Англії 10 годинами на добу та 58 годинами на тиждень, а у 1867 році встановлюються досить строгі санітарно-гігієнічні вимоги охорони праці. Актом про фабриках і майстернях був введений універсальний заборону праці дітей до 10 років, заборона роботи дітей та підлітків у недільні та святкові дні [5, с.198].

У Франції спеціальні правові норми з охорони праці дітей та молоді почали встановлюватись з 1841 року. У цей час був прийнятий закон, за яким заборонялось використовувати працю дітей до восьми років у деяких виробництвах. Пізніш, у 1874 році у Франції був прийнятий новий закон про працю дітей і неповнолітніх дівчат, що працюють на промислових підприємствах. Цим законом було заборонено використовувати працю осіб до 12 років та залучати до нічних робіт, робіт у недільні та святкові дні працівників, що не досягли віку 16 років [4, с.6]. Але цей закон залишив поза увагою деякі інші потреби французького суспільства у той час, тому досить швидко, у 1892 році, він був замінений більш докладним законом про працю дітей, неповнолітніх дівчат і жінок [6, с.31].

Взагалі то, сучасні науковці зазначають, що у третій чверті XIX сторіччя вік вступу в трудові відносини в більшості розвинених країн вже був обмежений 12 роками (Швеція, Норвегія, Німеччина, Нідерланди та ін.) При цьому для осіб, що не досягли віку 16 років, як правило, заборонялися шкідливі і небезпечні роботи, роботи у святкові та вихідні дні, роботи у нічний час [5, с.202].

Вітчизняний правовий досвід у сфері охорони праці молоді характеризується особливою специфікою. Унікальність історичного розвитку охорони праці молоді в нашій країні полягає у тому, що в ній протягом XIX та XX століть кілька разів змінювався тип правового регулювання праці, взагалі.

У Російській імперії (до складу якої входила територія сучасної України) перший нормативний акт, спрямований на охорону праці був прийнятий ще у 1745. Але сфера його дії була досить вузька: цей закон був спрямований лише на обмеження тривалості роботи ремісників. При цьому названий нормативний акт навіть не визнавав необхідності застосування спеціальних організаційно-правових заходів для охорони праці молодих працівників.

Лише через сто років – у 1845 році – був прийнятий закон, що став першим кроком у формуванні диференційованого підходу до нормативного регулювання охорони праці молоді. Законом від 1845 року заборонялася нічна робота малолітніх у віці до 12 років на фабриках [7, с.47].

Скасування кріпосного права у 1861 році призвела до виникнення великої кількості вільних осіб, що шукають роботу, та формуванню відносно ємного ринку праці. Акції

протесту самих робітників, особливо у 1875-1882 роках, спрямовані проти поганих умов праці і свавілля адміністрацій, справили потужний тиск «знизу» і активізували законотворчу діяльність. З початку 60-х років XIX сторіччя спеціальні комісії з розробки нормативних актів почали пропонувати законодавцю численні законопроекти, спрямовані на врегулювання трудових відносин, взагалі, та охорону праці дітей і молоді, зокрема. Найбільш відомими були комісії під керівництвом А.Ф. Штакельберга (1859 – 1862рр.), П.Н. Ігнат'єва (1870 – 1872рр.), П.А. Валуєва (1874 – 1875рр.), а вже у 80-х роках – М.А. Сабліна і В.А. Плева. До роботи цих комісій залучалися провідні наукові сили країни, і кількість законопроектів про працю почало поступово переходити в їх якість.

Першим фабричним законом, спрямованим на захист дітей та молоді у процесі трудової діяльності став Закон 1882 року «Про малолітніх, працюючих на заводах, фабриках і мануфактурах». Згідно з ним діти до 12 років до роботи не допускалися, а з 12 до 15 років не могли працювати більше 8 годин на добу. При цьому безперервна робота цієї категорії працівників не могла тривати більш ніж 4 години. Вони також не допускалися до шкідливої та виснажливої праці, роботи у святкові та недільні дні, в нічний час. Тільки як виняток, міністр фінансів за погодженням з міністром внутрішніх справ мав змогу дати дозвіл на залучення до праці малолітніх з 10 років, а дітей з 12 до 15 років – до роботи в нічну зміну. Окрім зазначеного, власники підприємств повинні були надавати можливість юним працівникам відвідувати школи не менш ніж 3 години на тиждень. Для нагляду за виконанням нормативних приписів щодо охорони праці дітей та молоді була заснована особлива фабрична інспекція, підпорядкована Міністерству фінансів [8, с.34-35].

3 червня 1885 року був прийнятий ще один нормативний акт – Закон «Про заборону нічної роботи неповнолітнім і жінкам на фабриках, заводах і мануфактурах». Цей закон містив елементи так званого «правового експерименту» у тій частині, що він тимчасово, строком на три роки, забороняв нічну працю на бавовняних, полотняних і вовняних фабриках для жінок і підлітків, які не досягли 17 років. При цьому межі нічної праці були встановлені з 21.00 до 5.00. Цей Закон набув чинності з 1 жовтня 1885 року. Пізніше дія цього закону була поширена ще на шкідливі роботи у фарфоровому та сірниковому виробництвах [9, с.24].

Слід зауважити, що вітчизняний законодавець ще у XIX сторіччі звернув увагу на те, що у процесі трудової діяльності діти та молодь потребують не лише особливого захисту фізіологічного здоров'я, але й можливості інтелектуального та культурного розвитку. Закон 12 червня 1884 «Про шкільне навчання малолітніх, що працюють на фабриках, заводах і мануфактурах» рекомендував власникам даних закладів відкрити при них школи для навчання малолітніх робітників [10, с.6].

Закони 80-х років XIX сторіччя були досить прогресивні щодо охорони праці дітей та молоді. Проте вони викликали численні невдоволення як з боку роботодавців, так і з боку працівників. Роботодавці не хотіли втрачати свої численні переваги в експлуатації праці малолітніх та молоді. Працівники, у свою чергу, боялися повного усунення нічних робіт, на яких діти та молодь займали чільне місце. А це, на їх погляд, загрожувало втратою заробітку та навіть звільненням [11, с.122].

У зв'язку з численними протестами проти нового законодавства, законодавець був змушений, насамперед, змінити межі часу нічної праці, звузивши їх на 2 години. Тепер нічною працею вважалась праця з 22.00 до 4.00. 24 квітня 1890 року був прийнятий новий Закон, який надав Закону 1885 року постійного характеру, але скорегував Закони 1882 та 1885 років на користь роботодавців. Малолітніх працівників відтепер могли, «коли за родом виробництв це є необхідним», залучати до роботи 6 годин на день без перерви або 9:00 у дві зміни по 4,5 години. У скляному виробництві дозволялося навіть ставити малолітніх на 6-ти годинні безперервні нічні роботи [8, с.36].

Усього на початок 10-х років XX сторіччя на території нашої держави вже набрали чинність понад 10 основних фабричних законів, спрямованих на охорону праці дітей,

молоді та інших категорій працівників: визначали максимальну тривалість робочого дня, ввели перелік обов'язкових вихідних і святкових днів і стосувалися низки інших питань.

Перша спроба систематизації вітчизняного трудового законодавства була зроблена у кінці XIX – початку XX сторіччя. Результатом цього процесу було видання у 1913 році Статуту про промислову працю.

Статут про промислову працю цілком обґрунтовано вважають прообразом майбутніх вітчизняних кодексів законів про працю і своєрідним каркасом усього майбутнього трудового законодавства, так як він містив зачатки практично всіх основних інститутів трудового права. Відзначимо, що це був перший у світі акт подібного роду. У цьому акті відносно чітко була прописана специфіка суб'єктної диференціації [5, с.215].

Окрему увагу у Статуті про промислову працю приділено охороні праці молодих працівників. У розділі другому (глава перша) містилося відділення третє «Про найм малолітніх на роботи у фабрично-заводських, гірських і гірничозаводських підприємствах» [12, ст.72-86] та відділення друге «Про працю підлітків та осіб жіночої статі у фабрично-заводських, гірських і гірничозаводських підприємствах» [12, ст.64-71].

У третьому відділенні містилась заборона використовувати працю осіб, що не досягли віку 12 років. Робочий час працівників віком від 12 до 15 років, без урахування часу для приймання їжі, відвідування школи та часу відпочинку, мав не перевищувати, ніж 8 годин на добу та 4 годин безперервно. На той час системне закріплення цих норм стало вагомою гарантією запобігання надмірної експлуатації праці малолітніх.

Важливим заходом охорони праці дітей та молоді (до 15 років) стала заборона використання їх праці у нічний час (з 21.00 до 5.00) та на небезпечних й важких виробництвах. Зокрема, заборонялося використовувати працю осіб, що не досягли віку 15 років, на підприємствах з виготовлення капсулів для мисливських рушниць та у рудниках; працю осіб до 17 років на виробництві вибухових речовин, тощо. Докладний перелік таких виробництв затверджувався Головною Присутністю з фабричних та гірничозаводських справ [12, ст.75, 76].

Деяка неузгодженість була серед норм, що регулюють робочий час молоді віком від 15 до 17 років. Так, стаття 64 Статуту проголошувала: «Підлітки у віці від п'ятнадцяти до сімнадцяти років і все взагалі особи жіночої статі не можуть бути залучені до роботи між дев'ятою годинами вечора та п'ятою годиною ранку». Проте у статті 68 Статуту міститься така вказівка: «нічний час, протягом якого забороняється допускати до роботи підлітків віком від п'ятнадцяти до сімнадцяти років і осіб жіночої статі, вважається від десятої години вечора до четвертої години ранку» [12].

Наведена правова колізія, звичайно ж, ускладнювала правозастосовну практику. Фактично, виявляється що нічні години працівників молодше 15 років – з 21.00 до 5.00, а нічні години працівників віком від 15 до 17 років – з 22.00 до 4.00. Проте, при існуванні статті 64 Статуту, фабрична інспекція мала змогу накладати штрафи при залученні до праці осіб віком 15 до 17 років після 21 години вечору та раніше 5 години ранку.

Статут про промислову працю 1913 року зберіг положення Закону від 24 квітня 1890 року про можливість використання праці неповнолітньої молоді (віком від 15 до 17 років). Використання нічної праці осіб віком від 15 до 17 років допускалось у випадках, коли зазначені роботи виконуються ними одночасно і спільно з головами їх родин [12, ст.70]. Окрім цього, дозволялася нічна праця підлітків у, так званих, «особливо поважних випадках» [12, ст.69]. Але й у першому, й у другому разі дозвіл на залучення підлітків до роботи у нічний час мав бути наданий Губернською або Обласною Присутністю з фабричних чи гірничозаводських справах, а за відсутності таких органів – Губернатором.

Звичайно ж таке законодавче положення фактично припускало використання нічної праці неповнолітньої молоді, але, слід зазначити, що на той час суспільство нашої країни ще не було готово до загальної відмови від нічної праці неповнолітніх. І це, насамперед, стосується безпосередньо працівників.

Як позитивну рису норми про можливість використання нічної праці працівників віком від 15 до 17 років можна зазначити, що, згідно зі Статутом про промислову працю, після нічної праці ці особи мали бути допущені до роботи не раніш 12 години наступного дня [12, ст.69].

Значну увагу у Статуті про промислову працю приділено забезпеченню права молодих працівників на освіту. По-перше, роботодавцям наказувалось створювати при підприємствах школи для навчання молодих працівників. По-друге, якщо роботодавець не створив школу при підприємстві, фабрична інспекція спрямовувала усіх малолітніх працівників цього підприємства одержувати освіту у найближчому навчальному закладі. По-третє, роботодавець повинен був надати малолітнім працівникам, що не мають освіти, можливість відвідувати школу не менш ніж 3 години щодобово, або 18 годин на тиждень [12, ст.79, 80]. Такий законодавчий припис суттєво розширював можливості молоді на отримання освіти.

З недоліків Статуту про промислову працю можна зазначити статтю 95, яка передбачала можливість видачі однієї загальної розрахункової книжки особам, які працюють разом з їх неповнолітніми дітьми. Вважаємо, що таке законодавче положення фактично позбавляє неповнолітнього працівника самостійності як суб'єкта трудового права.

Не достатньою мірою були враховані інтереси дітей та молоді при встановленні розміру оплати праці. Згідно зі статтею 558 Статуту про промислову працю поденна оплата праці встановлювалась окремо для кожної вікової групи (малолітні – віком від 12 до 15 років, підлітки – віком від 15 до 17 років, дорослі – віком від 17 років) із урахуванням статевої приналежності [12, ст.558]. Тобто, найвища оплата праці передбачалась для чоловіків віком від 17 років, а працівники жіночої статі, які не досягли віку 15 років отримали зовсім мізерну платню за свою працю.

Такий законодавчий припис, звичайно, був вигідним для роботодавців, тому що ставив їх витрати на оплату праці у залежність від очікуваної продуктивності праці працівника. Можливо, у ті далекі часи такий стан речей був виправданий нагальними потребами суспільства. Проте зараз при регулюванні оплати праці законодавство має враховувати не тільки економічну доцільність для роботодавця, а ще й затрати сил працівника. Зокрема це стосується неповнолітніх представників молоді. Тому цілком виправдано, що, за чинним українським законодавством, при роботі в умовах скороченого робочого часу неповнолітні та при зниженій нормі виробки представники молоді одержують заробітну плату на рівні з повнолітніми працівниками [13, ст.194].

Позитивним моментом Статуту про промислову працю було те, що соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою або стійкою втратою працездатності на виробництві усім працівникам віком від 12 до 17 років мали виплачуватись у розмірі, який встановлений для дорослих працівників [12, ст.559]. Це свідчить про те, що, не зважаючи на нижчу продуктивність праці представників неповнолітньої молоді, їх здоров'я цінувалось не менш, ніж здоров'я дорослих працівників.

Викликає схвалення встановлена у Статуті про промислову працю форма контролю та нагляду за дотриманням норм охорони праці та за виконанням постанов про заняття малолітніх робітників і про відвідування ними початкових училищ [12, ст.30-41].

С.А. Соболев звертає увагу, що до 1917 року в Росії по суті складалося загальнотеоретичне розуміння трудового права, яке іменувалося тоді промисловим правом, це сталося завдяки науковим розробкам російських юристів, насамперед Таля Л.С. У той час промислове право (іменоване також те фабричним, то робочим законодавством, то соціальним правом) трактувалося як сукупність спеціальних норм, які встановлюють внутрішній порядок промислового підприємства, якому підпорядковувалися особи, які виконують роботу за договором. Цей порядок складався з двох різнорідних елементів, почасти він встановлювався господарем підприємства як його главою і власником [14, с.109]. Крім того, він регулювався державою, і в цій частині, на

думку Л.С. Таля, він складав предмет юридичної дисципліни, іменованої то робітникам, то фабричним законодавством, то промисловим або промисловим, то соціальним правом. Під цією назвою, викладалися публічно-правові положення закону, що стосуються умов праці та охорони праці фабричних або промислових працівників, взагалі [15], та охорони праці молоді, зокрема.

І.А. Гардєєв наголошує, що після 1861 р. в Російській імперії (до складу якої входила територія сучасної України), що встала на шлях капіталістичного розвитку, сформувалося фабричне законодавство, близьке або аналогічне тому, яке існувало в той час в інших європейських країнах, що переживали епоху капіталізму. Це законодавство проіснувало всього лише кілька десятиліть і в жовтні 1917 р. було докорінно перетворено [16, с.3].

Звичайно, КЗпП від 1971 року був досить прогресивним для свого часу. Проте у сучасних умовах він вже не здатний повною мірою забезпечити потреби українського суспільства у сфері охорони праці молоді. Тому актуальним завданням сьогодення є доробка та прийняття нового Трудового кодексу України, який виправить недоліки та прогалини чинного законодавства у цій сфері.

Література:

1. Коваленко О.О. Правове регулювання робочого часу неповнолітніх: сучасний стан та перспективи розвитку / О.О. Коваленко // Право і безпека. – 2007. – №2. – С.124-126
2. Детский труд: эксплуатация или трудовое воспитание? // Аргументы и факты в Украине. – 2007. – № 39. – С.31-32.
3. Шамшина И.И. Правовые проблемы регулирования отношений в сфере охраны труда в современных условиях: дис. ...канд.юрид.наук: 12.00.05 – трудовое право, право социального обеспечения / И.И. Шамшина. – Луганск, 2002. – 188 с.
4. Иванов С.А., Лившиц Р.З., Орловский Ю.П. Советское трудовое право: Вопросы теории / С.А. Иванов, Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский. – М.: «Юрид.лит.», 1978. – 306с.
5. Лушников А.М., Лушникова М.В. Курс трудового права в 2-х томах, т.12-е изд., перераб. и доп / А.М. Лушников, М.В. Лушникова. - М.: Статут, 2009. — 879с.
6. Курс Российского трудового права: в 3-х томах. Т.1: Общая часть / Под ред. проф. Е.Б.Хохлова. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 573с.
7. Поссе В.А. История рабочего законодательства в России / В.А. Поссе // Библиотека рабочего: Общественно-политический журнал. – 1906. – № 2. –С.47.
8. Валетов Т.Я. Фабричное законодательство в России до Октябрьской революции / Т.Я.Валетов // Экономическая история. Обозрение. – М.: Изд-во МГУ, 2007. – Вып.13. – С.34-44.
9. Кобеляцкий А.И. Справочная книга для чинов фабричной инспекции, для фабрикантов и заводчиков. Полный сборник узаконений о найме рабочих на фабрики, заводы и мануфактуры; о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих; о фабричной инспекции; о надзоре за заведениями фабрично-заводской промышленности / А.И. Кобеляцкий. – СПб., 1897. – 311с.
10. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации / Под ред. В.И. Шкатуллы, 4-е изд., изм. и доп. - М.: Норма, 2006.
11. Воронцов В.П. Очерки теоретической экономии / В.П. Воронцов. – СПб., тип. Скороходова, 1895. – 321с.
12. Устав о промышленном труде с правилами и разъяснениями / Сост. В.В. Громан. – СПб., 1915.
13. Кодекс законів про працю України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до №50. – Ст. 375. (редакція станом на 09.12.2012р.)

14. Соболев С.А. Трудовое право России и социальное развитие / С.А. Соболев // Государство и право. – 1997. – № 4. – С.108-116.
15. Таль Л.С. Очерки промышленного права / Л.С. Таль. – М., 1916. – 218с.
16. Гардеев И.А. История становления и развития советского трудового права: 1917-1941 гг.: Дисс... канд.юрид.наук: 07.00.02 / И.А. Гардеев. – Курск, 2002. – 232с.

Шапка О.В. Становление института охраны труда молодёжи на рубеже XIX – XX веков. – Статья.

Статья посвящена исследованию становления института охраны труда молодежи в исторической ретроспективе. Пристальное внимание уделено предпосылкам особой заботы европейских государств к состоянию здоровья работающей молодежи в середине XIX века. Проведён тщательный анализ правового обеспечения охраны труда молодежи на территории современной Украины на рубеже XIX – XX веков. Сделан вывод об объективности развития концепции дифференцированного подхода к охране труда молодежи в цивилизованном обществе .

Ключевые слова: молодежь, охрана труда, охрана труда молодежи, охрана труда детей, правовые средства, дифференцированный подход.

Shapka O.V. Establishment of the institute of youth's labour protection at the turn of the XIX - XX centuries. - Article .

The article is devoted to the formation of the institute of youth's labour protection in historical retrospect. Attention to special care premises of European states to the health of working youth in the middle of the XIX century is devoted. Thorough analysis of the legal safeguard the occupational health of youth in the territory of modern Ukraine at the turn of the XIX - XX centuries is held. Conclusion about the objective development of the concept of differentiated approach to ensure youth's labour protection in a civilized society is justified.

Keywords: youth , health and safety, labour protection of youth, health and safety of children, legal means, a differentiated approach.